

DEMÉNY JÁNOS

MAGYAR MESSIÁSOK

Prohászka és Ady

Különböző helyről indulni s egy cél felé törni: gyakori eset a világban. A találkozás már ritkább. Minden út Rómába vezet, azért jutnak el oly kevesen oda. S én ime, most két utat látok, mely egyként Budára visz: Prohászka és Ady életútját.

Mindketten jól látják, „melyik út megyen itt Budára?” — két út van, de utat törni egyen is épp elég. Az egyik út a magyarság útja, a másik a kereszténységé. Ady az előbbin halad, a magyar létről mond el minden elmondhatót és elmondhatatlant; Prohászka a hit útján közeledik Buda felé. Ady világa csodálatos lehetőségeket kibontó új magyar mitosz, — Prohászka világa a kinyilatkoztatott örök hit a magyarságban. Ady: színekben, ködfoltokban világ-vajúdás, — Prohászka: e ködvilágon keresztülrohanó, pillanatokra mindent bevilágító fehér fény. Ady lelkében a ma történeti éjszakájának rémei riadoznak; Prohászka a holnap léleknappalában él.

Mondanom sem kell talán, hogy ezek a szembeállítások kissé általánosítások is. A szónak azonban ne nézzük a banális oldalát, mely a szokás penészével lepett. Minden gondolat „általánosítás” s a hasonlatok is azért hasonlatok, hogy sántításnak. Az igazságot itt nem hasonlatok döntenek el, hanem egy mindennél jelenvalóbb alapérzés. Aki ezt nem érzi, annak minden hasonlat új cáfolat, aki azonban a sántító hasonlatokban is az előbbrejutást látja, most már a saját lábán is mehet. Ennek a lényege pedig nem más, mint Ady világának mitikus alapérzésében látni Prohászka s Prohászka sugaras hitvilágával közeledni Ady felé.

Prohászkanak és Adynak egészen más véleménye volt egymásról, mint nekem róluk. Ők egymás fától nem látták az erdőt, én azonban már csak két sirt látok... Hogy a holtak miként békülnek, Istenre bízom és rájuk. A nagy szellemek sírja azonban tovább él, a géniusok árnya holtukban is tovább nő.

*

Ady a magyarságból fakad s innen tárul szét a nagy világhorizontokba. „Hepehupás, vén Szilágyban hét szilvafa árnyékában szunnyadt lelkem ezer évet...” Ez a fölébredt lélek dévavári disszonanciákban, lélekkettőségben vergődik, dionysosi nyugtalansággal két pólus között vibrál: a pogány s a keresztény lélek között. Egyszer pogány titkokat szív, máskor álma az Ige, az Üdv, az Út... Újszövetségi lelke a bujdo-

sás babona-sípjait is megszólaltatja, s a magyar őszövetség is felszakad költészetében.

Ady géniusztát Dantéhez *Babits* mérte oda. „Ady élete is szimbólikus élet volt, mint Danteé; nem véletlen és egyéni érdekű, hanem szimbólumokkal teljes, rendeltetési és próféta-élet. Költészete, mint az Isteni Színjáték, egyúttal a legteljesebb emberi színjáték, a pokoli bűnök és szennyek naturalizmusától az emberi lélek csodálatos fölemelkedéseinek paradiicsomi zenéjéig ívelve, rendkívüli sűrítettségében szinte beláthatatlan gazdagságú és tarkaságú életanyagot ölelve föl, alakok, események végérhetetlen sokaságát, amelyek együtt egyetlen nagy lélek vallomásává, egyetlen szimbólikus és rendeltetési élet tartalmává szövődnek.”

„Ady igazi méltó testvére a nagy itáliainak. Elsősorban különös szimbólizmusa teszi azzá. Ahogyan ő is egy egységes szimbólumrendszert épít ki; ahogyan az egész világ életének nagy szimbólumává, s maga ez az élet ismét szimbólummá, szimbólikus és végzetes létté válik önála is... Ahogyan ez a líra harccá lesz, mint az élet, nemzeti és emberi küzdelemmé, épen mert megmarad lírának... Csak hogy Dante lírája egyúttal eposz is; s élete nemcsak belső, mintegy elvont és lelki tartalmában, hanem külső tényeiben is anyaga és nyelve e szimbólikus költészetnek.”

Dante műve skolasztikus felosztottságban is pokol, purgatórium és paradicsom. Adyban ez a formai kötöttség csak a lélekhullámzások dantei stációjának esigavonalában építhető fel. Verseit a pokol legalsó bugyraitól a menny felsőbb égi rózsái felé törő spirálisban lehet kifejezni. Kiindulva onnét, ahol a Sátán kevélye, egészen addig, ahol Isten-szerelemmel telik meg.

Ady nem volt Róma iránt érzéketlen. Ilyent írt: „Rómát érzem, hogy Rómát látom nemsokára, hogy élet, Budapest, Párizs, játék, emlékezés, siker, bukás pár hétre kitörlődjenek zavart, szomorú lelkemből: a Földnek és Időnek öröme, legszébb szimbóluma, Róma üzeni, hogy vár.”

Prohászka eme örök Róma időntúliségéből halad az idők mostohája, a magyar falu felé az Egyház világdómjából a magyar templom, a keresztény művészet hamupipókéja felé.

A középkor a kereszténység teremtő közösségi kora volt. Mikor azután a keresztény lelkeket mind gyötrőbb társtalanság önemésztő rettegése töltötte el: ez a fényes kor szállt a sírba és a síri kereszténységnek kezdődött a korszaka. Ebben a korban is akadtak keresztények, de elszigetelten élve alig foghatták egymás kezét: egy-egy eltévedt kézszorítás a katakomba-homályban, nem adott felvilágosítást a szív tisztaságáról. A XX. század apokalipszisa pedig, hogy a nagy kaosz után, amiben korunk szenved, vagy egy új keresztény közösségi kor, egy új középkor születik, vagy valóra válik az apokalipszis réme. A jobbik eshetőség ígéret-triász: az anglikán egyházból megtért Newman, az ortodox egyházból megtért

Szolvjev s a katolikusnak született Prohászka, akinek erendő katolicitása az ősi katolikus magyarság eleve elrendelt misszióját jelképezi.

Prohászka életútja az új középkor felé tart, ezt a lélekutat azonban szükségképp a történelemben — a hajdani középkorban — méri vissza. Döntő pillanatai, mikor a pilisi erdőn halad keresztül, hol hétszáz év távlataiba mereng vissza, itt látja meg a lélek napsugarát, melytől „a tölgyek, a bükkök s kőrisfák sejtjeiben millió rokka perdül s millió szövőszéken a természet sejtiszövétté szövi a napsugárt”. Az életet éltető nap fénykoszorújában lát két arcot: Abélardot, s nagy ellenfelét, aki felé az ő bizalma száll: Szent Bernátot. Elgondolkozik a kereszténység szentbernáti iránya fölött, amely *teremtő munkára* képes, amely „az ősi testvériséget a röggel s állattal, fával, fúvel s bokorral vallotta”. Elgondolkozik azon, hogy ezek a szellők áramlottak akkoriban mifelénk is, megredítve a fák leveleit s az emberek szívét. S itt már denevérszárnyakon járja a világot: „látni keveset látok, de a homályt tapogatom”. S szárnyai alatt a homályban már ott álmodik Assisi Szent Ferenc virágoskertje.

Ahogy a keresztény filozófia Albertus Magnus után Szent Tamásban teljesedik ki, Szent Bernát ősi testvérisége a röggel, fával s állatokkal: Szent Ferencben nő nagyobb távlatokba. Természetes, hogy Prohászka életútja is Assisi felé vezet. Am az élet alkonyodik s fehérül a haj. Halála előtt fél évvel azonban már tisztán látja, hogy a „*frigescens mundus*” (hűlő világ) Szent Ferenc lelkének kiáradó áhítatát várja, hogy izzó parázssá gyúljon. Ezt írja Szent Ferencről: „A 700 évnek távlatában nem látjuk kisebbnek — s ami még különösebb, nem esik tőlünk messzebb, sőt egyre közelebb.”

Szent Ferenc azonban a „nép szentje” volt s kereszties szív dobogott benne. Prohászka kétségkívül az ő nyomán döbrent rá élesen az evangélium szavára: „Nem jöttem békét hozni, hanem kardot”... „Mert nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben”. S ekkor értette meg határozottan, hogy a szegények hivatalosak... Négy hónappal halála előtt ezt írta a Soliloquia döbrent csöndű magányában: „S ezt most egy év mulva folytatam. Ezt az itt említett nagy tettet átélnie lehet mindenkinek. Ez a tett s annak átélése a kereszténység. Előbb én is ahhoz a nézethez hajoltam, hogy a vallás nem lehet tömegmozgalom, mert hogy műveltséget, bensőséget, finomságot föl-tételez; de azután a meditációban észrevettem, hogy szó sincs róla, mert a pásztorok s a szegények hivatalosak...”

A Dévavárában írtam, az a Szent István, akit én Koppánnyal szembehelyezek, már felszívta a koppányi magyart. Itt kiegészíthetem: az a Szent István, akit Dózsával szemben választok, már kiegyenlítette magában az európai magyarság ezeréves tragikus kettősségét, már nem disszonancia, de harmónia.

Itt: a magyar klasszika közvetlen közelében esett el Pro-

hászka, a népi és vallásos erők nagy szintézisének küszöbén. — S a mennyek felé menet talán találkozott a Purgatorio útjain haladó nagy vándorral, Dózsa György unokájával, papok ivadékával...

*

Ady a pokol füstgomolyagjaiból emelkedik a menny fényei felé; Prohászka belső, misztikus élete egészében a dantei világ szeráfi körei fényrózsáinak égi útjain halad. „Ah, Uram, tele van a szemem fénnel”... sóhajt fel misztikus vallomásai egyikének elején; s egész élete ilyen dús fényzőn. Táncos lélek, aki „lábujjhegyen, minden neszt kerülve, a könnyűség öntudatlan gesztusával, puha léptekkel kerülgeti az Istent, majd lelkes, ujjongó táncban perdül körülötte”. S aki e lengő, pörgő táncában „magával ragadja a világot, az időt, a teret, a csillagokat, a holdakat, Andromache ködeit s a saturnusi gyűrűk megperdülnek tőle”.

A hűlő világ — „frigescens mundus” —, amelyben Ady-nak vacogott a foga, Prohászka géniuszában melegedik fel újra; a Diadalmas Világnézet-nek már az első oldalán „a lélek lehelete reszket át a tájon”. Lelkének pünkösdi szelében egy lélekrügyező világ bontakozik ki a magyarság szívéből: „calescens mundus”. Ez a lélekrügyezés a magyar újszövetség preludiuma.

Prohászka és Ady: „Illés-lelkek”; az Úr Illésként, tüzes szeréren ragadta őket magához, mert sujtott bennünket és szerelte őket. Életművük más-más irányból indulva közös csúcson felé tör, de nem fejezheték be művüket, nem építhették fel a Templomot. Azonban csontjaik ígéretként fekszenek a földben; szellemük befejezésre, építésre hív! ”Még a Templomot sem építettük fel” — kiált fel Ady egy mai próféta átkában. A mi feladatunk: egy holnapi prófétának áldásában felépíteni a Templomot.

Babits és Szabó Dezső

Amikor Németh László a mai magyarság igazi áthidaló géniuszának hiányát említi, a műveltség és őserő ellentétjeként állítja szembe egyfelől *Babits*, Kosztolányi, Szekfű — másfelől Ady, Móricz Zsigmond, *Szabó Dezső* alakját. Egy tanulmány néhány éve Ady és Szekfű között találta meg a magyar sorskérdések közös bogait. Erőteljes szembeállítást és egymásmellé helyezést jelent azonban Babits és Szabó Dezső, mint a „műveltség” és az „őserő” ellentéte.

A műveltség és az őserő géniuszai különbözőkép reagáltak arra a végzetes környezetre s fojtó atmoszférára, melybe sorsuk vetette őket. A műveltség géniuszainak lelkében megpattant egy húr, az őserő géniuszainak lelkét az elnempattanó húrok torz kínba facsarták. Így áll egymás mellett Szekfű és Ady s így állanak előttünk Babits és Szabó Dezső.

O voi, che avete gl'inteletti sani,
Mirate la dottrina che s'asconde
Sotto il velame degli versi strani.

DANTE, INFERNO IX. 61--63.

Az *Elsodort Falu* ezzel a Dante Isteni Színjátékának poklából vett idézettel kezdődik. (Babits fordításában: Ó ti, kik éltek józan értelemben, lessétek, mely tan látható keresztül, elfátyolozva különös rímekben!)

S ebben van valami szimbólikus. Ady sokszáz verse egyetlen életeposz — Szabó Dezső eddig három monumentális regényt írt, három „eposzt”. Az *Elsodort Falu* — *Csodálatos Élet — Segítség!* Az *Elsodort Falu* valóban pokol, pokoli víziók és pokoli bűnök keretezik. „Regényem a világtörténelem legőrültebb táncában kavargó, mikor minden szemét és tragédia felszínre ütközött és nem veszik-e észre, hogy minden szörnyű valóságon át hogy hallok az egészséges élet hívását, hogy az elfolyó emberi nyomorúság minden pórúsán hogy átzuhog a dolgok világnak ős szépsége?” — A *Csodálatos Élet* „nyitott szemű margaréta az *Elsodort Falu* tövében”. Ha amazzt pokolnak neveztük, ez purgatórium: benne a világ élet-halál arca váltakozik, elválások és találkozások könnyeiben és mosolyaiban. „A mindig tudott halál az ember hősiessége és tisztasága: hogyan lehetne gyáva és gonosz az, aki mindig a halál szeméinek frissességében van? Akik kézenfogva járnak a halállal, azok nagyon jók és nagyon szánják az embereket. Minden múlhatatlan a készülő halál gesztusa.” Eme szabódezsői filozófia művészetté öntését jelenti ez a műalkotás, amelynek zárószóiban, mikor a kerek világot bejárt s a keresztet megtalált székely Odysseust befogadja a jó temető: paradicsomi bűvölet sugárzik: „szárnyalás”, „szeretet”... mely Dantenél is mozgat napot és minden csillagot. — A harmadik eposzban, a *Segítség!*-ben azonban nem táruznak fel a paradicsom ígért csodái; úgy tűnik fel, ez a világ Prohászkanál marad vissza. A világból félőrülten kiüldözött hősből a messze nyugati tengerparton támad fel utoljára a „hős”: törékeny csónakban a viharzó tengerre száll. A morajló, zúgó tenger azonban a sziklához csapja csónakját s a partra csak a „Segítség!” gyérülő hangfoszlányait sodorja a vihar... Szabó Dezső itt megmeredt, nem halad tovább; Prohászka és Ady halottan is élő — Szabó Dezső ősz Toldiként ázott sírjába elevenen temette magát Koppány-sorsában; élteben is holt.

Babits Dante-fordításának purgatóriumi része előtt, az előszóban többek közt ez áll: „A Dante tolmácsainak régi hagyománya, elárulni előszavukban: a nagy költemény melyik része áll legközelebb szívékhöz. A jelen fordítás készítője a Purgatóriumot szerette a legjobban...” Ez az előszó részlet juttatja eszembe, hogy megmondjam: a három Szabó Dezső eposz közül a világ az *Elsodort Falu*t (a Poklot) tartja nagy-

ra, Szabó Dezső a Segítséget (a vélt Paradicsomot) s én a Csodálatos Életet (a Purgatórium szent lehetőségeit...).

Szabó Dezső is, miként Ady, a magyar fajból támad. „Es építette Kolozsvár a mese hallgatásra nyílt szemű kisiút. Épített minden köve, fája, levegője és ege. Öreg házak és rozsdarágta vén sírok, haragos fejüket rázó erdő-bölcények és barna templomok, szárnyas zsoltárok és végtelen zokogású dalok építették. Kőből, földből, multból, erdőből, vízből kikeltek Erdély gigászi szellemei és építették az olvasó gyermek szívét.”

Babits a régmúlt idegen kultúrák illatát és élettényegét gyűjti össze, szorgalmas méh a virágpont. Egy humanista bámulója szépen írja le, hogy költészetében miként tárulnak fel „a görög szigetek arany napja, a görög színházak mélységes borzongásai, latin költők dekadens sorai, a bukólikus Itália, Fiesole kertjeiben az elegáns ciprusok s a tágas olajfák, Provánsz mezői, tömör ókeresztény bazilikák és bűvös gót katedrálisok, exaltált spanyol vidékek, Shakespeare furcsa Londonja, Weimar és Párizs, a XIX. század Angliája, melynek köde és füstje, rút téglaházai és halvány ligetei s ezüstös tavai közül a görög vers után az emberiség lírájának legóriásibb áradata zengett elő”.

Mikor Babitsot a nagy krízis válságba sodorta, nem tette magát Szabó Dezsőként önkezevel ásott sírjába — hanem felvonult elefántcsontklastromába, hol Walther von der Vogelweide-ként támasztva arcát kezére: a hervadó Európa tűnő tájai után vetette búcsúpillantását. Egy versében így hibázza el életét: „emlékből raktam össze rózsét, multból máglyát jövőm alá, s tegnap tüzére holnap hősét, magamat dobtam égni rá”.

A magyar sorshoz szólva, értékes gondolat-gyöngyök peregnék el szelleme lejtőjén. Az irodalmi problémák közt mondja: „A magyar fajnak valóban minden ereje és kilátása megvan, hogy — aránylagos frissességével, szerencsés keveredéseivel és megtermékenyüléseivel, keleti örökségével, s nagy és külön multon edzett nevelésével — nagy és új emberi erőket teremjen.” Egy versében így beszél: „A népek váltsága jó most „Mi leszünk a keresztrefeszített a nemzetek közt?”

És megszólalnak benne a dantei stációk: „énnekem, jaj, a Pokol is otthon s jól ismerem a Tisztulás hegyének fájó lépcsőit, és az Ég kegyének csillagos távlatait . . .”

A nagy és elhatározó indítást a görögségtől kapta, benne az európai lélek gyökereit ragadta meg. Azonban a „Görög anthológia” s a „Laodameia” — a hétszövű nád szerenádjai után „az út végén vár egy kolostor”. A „Sziget és tenger”-ben preludiumként ez a hitvallás is felbúg: „Én katolikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló *katolikus* igazságban!” Ez a hitvallás mélyült el benne, mikor elefántcsontklastromában magyarrá költötte Dante Isteni Színjátékát. S ebben a lélekállapotban írta meg a középkori himnuszok csodálatos magyar újjáköltéseit is, melyeknek summá-

ja Amor Sanctus-nak, a szent szeretet könyvének neveztetik.

Ami Dante Színjátékának magyarba ültetését jelenti: az nem „műfordítás”, hanem egy „mű”. Maga is ezt vallja „Műhelytanulmány”-ának zárósoraiban: „Nem érzem magam műfordítóknak. Dantet csak költő fordíthatja. Hogy e költő méltó-e, rokon-e Dantehoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le. Lemondok arról a hiúságról, hogy színeredeti költőnek tartsanak. Megpróbálom a legszebb könyvet adni nemzetemnek, amit adni tudok. És mint a középkori másoló, ide írom az elejére: olvassák szívesen, mert igen szép.”

Másutt ezt írja: „S az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az irodalom csüggesztette el. Most Dante szikláiból várat építék lelkem köré. Megutáltatták velem szegény hangszerelemet. Amikor hát olyat kellett mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni.”

Bizonyos korokban, melyek az építészet nagy akarásaiban élnek, a festészet és szobrászat is építészeti jellegben nyilatkozik. Máskor pedig még az építészetben is túlteng a festészeti elem. Az egyiptomi kort *általában*, viszonyítva a göröghöz és keresztényhez, az építészet korának tartják, ugyanígy a görögséget a szobrászat megtestesítésének. A keresztény kultúra pedig ebben a nagy távlatban a festőiség kultúrája, persze *ön-maga köreiből* mérve: Giotto korában festészetében is építészeti. Ma pedig úgy tűnik: az új keresztény kultúrában a zeneiség jüt túlsúlyra, építő korszakban bontakozva: természetesen építészeti jellegű zene. A zene ma építészeti jellegű, viszont a költészet zeneivé alakul. *Babits* költészete mindennél jobb szeizmográf.

Babits olyanokat mond, amit csak zenével lehet kimondani, az Isteni Színjátékban s a Himnuszokban egy folytonos lélekzúgás mond Palestrina-muzsikát. Isteni Színjátéka csodálatos dóm, melynek belső térségeit a Szent Szeretet himnuszainak áhítatos képei díszítik, szentek trónusa körül muzsikáló angyalokkal. Ebben a világban izgató és elmaradhatatlan ellenpont Ady néhány verse: faragott kóruszúgások alatt gubbasztó gobbók...

Ez a világ Prohászka léleknívóját veri; amit Prohászka prózájában, mintegy lelki-zenében s lélek-rímekben közöl, azt itt Babits a költészet parasszusán érzékelteti. Szabó Dezső épp fordítva, Ady költészetének hangját prózájában halljuk ekhóni, a magyar próza ős zuhogásában.

Természetes azonban, hogy azért Babits és Prohászka, vagy Szabó Dezső és Ady nem egymás variációi. Babits teljesebb litteraturás képet nyújt, mint Prohászka, de az utóbbi jóval magasabb csúcsokra tört. Szabó Dezső is teljesebb, harmónikusabb világ, mint Ady, de az utóbbi tragikus vergődéseinek lázában a magyarság rejtett tárnáinak gazdagabb és változatosabb vízióit bontotta ki.